

**JOHN STUART MILL FELSEFESİNDE
KADININ TOPLUMDAKİ YERİ¹**

Gülümser DURHAN*

Özet

Mill Felsefesinde kadının toplumdaki yeri, bir olgudan ziyade bir problemdir; cinsiyet ayrımına bağlı olarak ortaya çıkan kadının ötekileştirilmesi problemidir. Hem kadın hem erkek için ve dolayısıyla toplum için zararlı olan bu sorun, insanlığın gelişiminin önündeki en büyük engellerden biridir. Mill'e göre bu sorun ancak kadın ya da erkeğin; hiçbirinin diğeri üzerinde bir ayrıcalık ya da güç kullanma hakkına sahip olamayacağı, diğेरinin de hiçbir yoksunluk hissetmeyeceğı; herkese eşit haklar sağlayan bir düzen ile çözülebilir. Dolayısıyla bu çalışmadaki amacımız, Mill Felsefesinde erkeğın kadın üzerinde nasıl baskın olduğunu açıklamak ve ötekileştirilmiş kadının toplumdaki yerini analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: John StuartMill, Kadın, Erkek, Ötekileştirme, Bağımlılık.

**ACCORDING TO THE MILL'S PHILOSOPHY
WOMAN'S POSITION IN SOCIETY**

Abstract

Woman's position in society is a problem rather than a phenomenon in the Mill's Philosophy. This is the problem of marginalized women which depending on gender discrimination. This problem is harmful to both men and women. It is one of the biggest obstacles in front of the development of humanity. According to Mill this problem can solve with a layout that provides equal rights for everyone and none of the man or woman is a privilege or power over the other is not entitled to use. The aim of this study is to analyze that how male is dominant over women and marginalized position of women in society in Mill's Philosophy.

Keywords: John Stuart Mill, Women, Men, Othering, Dependence.

¹Bu çalışma, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Kadın Araştırmaları Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

*Öğr. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü Muş / Türkiye.

e-mail: g.durhan@hotmail.com

doi: <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.93765>

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/anemon>

1. Giriş

Kadının toplumdaki yeri bir olgudan ziyade bir problem olarak var olagelmiştir. Zira toplumsal hayatta kadın hep erkeğin ötekisi olarak görülmüş; ikincileştirilmiştir. Bu ikincileştirme toplumda kadının, eğitim hakkı, seçme ve seçilme hakkı, meslek edinme hakkı gibi birçok haklardan mahrum edilmesine sebebiyet vermiştir. Bu yüzden toplumsal hayatta kadının öneminden ziyade, erkeğin ötekisi olma konumu ağır basmıştır. Böylece toplumda kadın; insan olarak, hep buz dağının görünmez yüzü olarak kalmıştır.

Tarih boyunca tüm toplumlarda hep sınıfsal bir yapı hâkim olmuştur. Başka bir ifadeyle tüm toplumlar özgür-köle, patrisyen-pleb, senyör-serf, lonca ustası-çırak, yani, ezen ile ezilen şeklinde sınıflara ayrılmış ve bu sınıflar hep birbiriyle sürekli bir karşıtlık içinde olmuşlardır (Marx ve Engels, 2013: 11). İşte bu karşıtlıklardan biri de kadın-erkek diyalektiğidir. Kadının da tıpkı erkek gibi, hem doğası hem de rasyonalitesi gereği insan olmasına rağmen, geçmişten günümüze süregelen toplumlarda çoğunlukla kadın farklı algılanmış; erkeğin ötekisi; erkeğe bağımlı bir varlık olarak görülmüştür. İnsanlık tarihi boyunca çok sayıda değişime rağmen kadının değişik tarihsel ve kültürel koşullardaki bu ikincil konumu değişmemiştir. Bu yüzden kadının toplumdaki yeri sorunu kökleri derinlere kadar giden bir sorundur.

Kadının toplumdaki yeri sorunu, cinsiyet ayırımına bağlı olarak ortaya çıkan kadınların ezilmesi ve ikincileştirilmesi sorunudur. Cinsiyet ayırımına karşı mücadele veren ve bu problemin çözülmesine yönelik düşünce üreten ideolojilerin başında ise “feminizm” gelir (Geçit, 2013: 106). Feminizm, erkeklere tanınan toplumsal, ekonomik ve siyasal hakların bütününe kadınlara da verilmesi gerektiğini savunan ve kadının toplumdaki rolünü genişletmek isteyen bir öğretilerdir (Michel, 1984: 17). O halde feminizm kadınların erkekler karşısında dezavantajlı konumda olduğunu, toplumsal anlayışlar nedeniyle kadın-erkek ikiliğinde kadının hep zarar gören taraf olduğunu ve kadının sahip olması gereken haklara sahip olmadığı noktasından hareket eder. Başka bir ifadeyle Feminizm, ezilen kadının hak arayışının bir mücadelesidir. Bu mücadeleyi haklı kılar mahiyette liberal ve sosyalist düşünürler de kadının toplumsal yaşamdaki konumunun iyileştirilmesine yönelik fikir ortaya atmışlardır. Bu düşünürlerden biri de liberal düşüncenin öncüsü ismi John Stuart Mill'dir.

John Stuart Mill (1806-1873) 19.yy. İngiltere'sinin önde gelen entelektüellerinden; İngiltere'nin 19. yüzyılda yetiştirdiği en önemli aydın ve filozoflarından biridir. Siyasetten ekonomiye, ahlaktan eğitime birçok alanda eser veren Mill (Gökberk, 2004: 419), sahip olduğu birikimle çağının kadına yönelik bakışını da ele almış; gerek eşine olan sevgisi hasebiyle ve gerekse toplumlarda var olan düalistlikten duyduğu rahatsızlıkla kadının toplumdaki rolünün nasıl olması gerektiği yönünde argümanlar ve çözüm önerileri sunmuştur. Bu yüzden onun görüşlerinin ve içinde neşet ettiği toplum problemlerine yönelik olarak geliştirmiş olduğu kurgusal ve kılışal çözümlerin, günümüz toplumunda karşımıza çıkan ve çıkması olası olan problemlerin çözümü için yeni ufuklar açacağı kanaatindeyiz. Dolayısıyla Mill'in kadının toplumdaki rolünü nasıl ve hangi tarzda ele aldığını ortaya koyma amacı taşıyan bu yazı betimleyici bir karakter taşımaktadır. Bu nedenle bu çalışmada, toplumun şekillendirmiş olduğu kadın algısını yıkma amacıyla olan Mill'in kadına bakışı temellendirilecektir.

2. Mill'in Entelektüel Gelişimi

1807- 1873 yılları arasında yaşamını sürdürmüş olan John Stuart Mill, Faydacılık ekolünün kurucusu olan Jeremy Bentham ve bu ekolün ileri gelenlerinden biri olan babası James Mill tarafından faydacılık felsefesinin temel ilkeleri doğrultusunda yetiştirilmiştir. Bu yüzden faydacılık anlayışı bütün felsefesine yayılmıştır. Babasının denetiminde özel bir eğitime tâbi tutulan Mill, daha üç yaşında Eski Yunanca'yı, sekiz yaşındayken de Lâtince'yi öğrenmeye başlamış, eski yunan düşünürleri Sokrates, Platon ve Aristoteles'in görüşlerini öğrenmiştir (Doğruyol ve Cicioğlu, 2013: 100). Yaşıtlarına göre henüz çocuk sayılacak yaşta (on iki yaşında) öğrenme sürecinde daha ileri düzeyde başka bir aşamaya ulaşmıştır; artık bu yaşta bilgi edinme aşamasını geride bırakmış eleştirme, düşünme ve üretme sürecine geçmiştir. Bunu için de iktisat, matematik ve özellikle mantıkla uğraşmıştır (Mill 1952: 15). Genç sayılabilecek bir yaşta (on yedi yaşında) iken de yaşamının en önemli basamaklarından birini oluşturacak olan IndiaHouse'da yazıcı olarak göreve başlamıştır. Yirmi yaşındayken ise ciddi bir depresyon geçiren Mill, bu depresyonla aşağı yukarı beş yıl geçirmiştir. Yirmi beş yaşına geldiğinde yaşamının dönüm noktası olan Harriet Taylor ile tanışmıştır. Taylor evli olmasına rağmen onunla uzun süren bir aşk yaşamıştır. Otobiyografi adlı eserinde 1830 yılında onunla tanıştığını; bu dönemde kendisinin yirmi beş Taylor'ın ise yirmi üç yaşında olduğunu ve ancak tanıştıktan yirmi yıl sonra eşi olmaya razı olduğunu yazar. Taylor'ın hayatına girişini ise şu ifadelerle pekiştirir: “Şu anda sahip olduğum bilgi seviyesine ulaştığım dönemde, varoluşumu onurlu kılan ve hayatımın kalan kısmında olmasını umut ettiğim dostluğa kavuştum. 1830 yılında tanıştırılmamızın akabinde samimi ve güvenilir bir dostluk kurduğum Taylor'ın şimdiki kadar tanıdığım en takdire şayan kişi olduğunu düşünüyordum. Bu onunla ilgili sözde düşüncelerim değil; ilk gördüğüm andan beri hissettiğim şeylerdi. Zira zengin ve güçlü doğası sayesinde kadınsı zekâsını ortaya koymaktan asla çekinmediğini görüyordum” (Mill, 1952: 156).

Dolayısıyla aşkla bağlı olduğu ve eşinin ölümünden sonra evlendiği Taylor, Mill'in düşünceleri üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Sıkı bir feminist olan Taylor, Mill'i genel olarak “eşitlik”, özel olarak da kadın-erkek eşitliği konusunda etkilemiştir. Mill'in kendi döneminde işçi sınıfına oy hakkı verilmesini desteklemesi ve kadınlara siyasî eşitlik tanınması konusunda önemli eserler vermiş olması, çoğunlukla bu etkiye bağlanır. Mill, *Hürriyet Üstüne* adlı çalışmasını eşi Taylor'un desteğiyle yazdığını belirtir. Eşinin ölümünden sonra yayınlanan bu kitap Mill tarafından Taylor'a adanmıştır (Mill, 2003: 12). Anlaşıldığı üzere, Mill'in çalışmalarında kadınlara yönelik özel bir yer vermesinin temelinde Taylor'a olan bağlılığının yer aldığını söylemek mümkündür.

Mill, yaşamının son yıllarında siyasetle ilgilenmiş ve 1865 yılında milletvekili olarak Westminster'a girmiştir. Ancak üç yıl sonra 1868'de yapılan seçimde kazanamayınca emekliye ayrılarak kendisini tamamen felsefi ve edebî çalışmalara adanmıştır. Emekliliğinin ardından Avam Kamarasında görev yapan Mill, kadınlara oy hakkı verilmesi, oy hakkının genişletilmesi, toprak reformu gibi reformları parlamentoya sunsa da kendisine yeterince taraftar bulamamıştır. Ayrıca parlemontaya sunduğu yasa tasarısında “erkek” yerine “kişi kavramının kullanılmasını talep ederek mevcut yapıları eril yapısından arındırmak çabasında olduğu da görülmektedir (Hughes, 1979: 527).

Mill, hayatını kaybettiği 1873 yılına kadar felsefi ve edebi alanda önemli eserler vererek bazı filozoflar tarafından, rasyonalist akımın önemli mabetlerinden biri olarak tanımlanacak bir noktaya gelmiştir. Filozof, her biri kendi alanında büyük yankı uyandıran yirminin üzerinde kitap yazmıştır. Bununla birlikte uzun süre *WestministerReview* adlı dergide yazılar yazmıştır. Burada yayımlanan yazılarının bir kısmı kendi ölümünden sonra müstakil kitaplar olarak basılmıştır. Mill'in, çok sayıdaki çalışması arasında özel olarak öne çıkan dört çalışması bulunmaktadır. Bunlar, *Utilitarianism* (Faydacılık), *On Liberty* (Hürriyet Üstüne), *ThePrinciples of Political Economy* (Politik Ekonominin İlkeleri) ve *Considerations on Representative Government* (Temsilî Hükümet Üzerine Düşünceler) isimli eserlerdir. Bu dört çalışma Mill'in bütün felsefesi hakkında yeterli bilgiyi vermektedir. Esasında Mill, çok geniş ve farklı alanlarda eserler vermiştir. Hatta denebilir ki, Mill, kendi döneminde sorun teşkil eden hemen her konuda bir şeyler söylemiş ve yazmıştır. Bu türden olmak üzere, kadınlarla ilgili yazdığı iki çalışma dikkate değerdir. Bu çalışmalardan biri olan *On theSubjection of Women* (Kadınların İkincilliği Üzerine) adlı çalışması, düşünce tarihi içinde kadın haklarını savunmak üzere bir erkek tarafından kaleme alınmış ilk çalışmadır(Mill, 2003: 12-13). Bu yüzden kadın hakları ve kadının toplumdaki yeri konusundaki görüşleriyle Mill, feminist çevrelerce önemli bir sima olarak adledilmektedir.

3. John Stuart Mill'in Kadına Bakışı

John Stuart Mill, hem iyi bir filozof ve iktisatçı, hem de insanın özgürlüklerini doğa durumundan farklı bir tabanda inceleyen ilk demokrattır. Mill'in amacı, insanların özgürlüğü ve mutluluğudur. Bu amacını, tüm felsefesine egemen olan faydacı bir bakış açısıyla ele alır. Mill'e göre egemen güç de dahil, toplumdaki herkes çoğunluğun mutluluğunu sağlama adına yanlış kararlar verebilir. Bu yüzden toplumdaki bütün bireylerin; kadınlar da dahil olmak üzere bütün bireylerin farklı görüşlerini içeren, herkesin kendini tam olarak ve özgürce ifade edebildiği bir demokrasi anlayışı esas alınmalıdır. Çünkü böylesi bir demokrasi insanları düşünmeye teşvik edecek ve bu doğrultuda insanlar daha bilgili, olgun ve sağlam karakterli olacaklardır. Özgür düşünme bireye, kendini özgürce geliştirme olanağı verir. Bireyde oluşan özgürlükten toplum da payını alır ve böylece tüm gelenekler, örf, adet ve töreler yeniden gözden geçirilerek insanların özgürlüğünü ve refahını sağlayacak şekilde toplum düzeni yeniden şekillenir (Kaplama, 2003: Eksensiz.htm). Başka bir deyişle Mill, toplumsal düzeni sağlamada ya da etik, siyaset gibi görüşlerini temellendirmede kadın erkek ayrımcılığına gitmez. Doğrudan kadınları esas aldığı eserlerinde ve yapmış olduğu tüm konuşmalarında, kadınların oy kullanma-mülkiyet hakkı ve kanunlar karşısında eşit olması gerektiği anlayışını savunur.Onun bireyler ifadesi, insani bir varlık olan tüm bireyleri içine alır. Zira ayrımcılığa ya da ikiciliğe giden bir toplum düzeni ona göre uygarlığın en düşük seviyesini teşkil eder.

Onun düşüncelerinin çerçevesini özgürlük, eşitlik ve mutluluk oluşturur Mill, özgürlük düşüncesinde, bireyi toplumun temeli olarak kabul eder. Mill için toplum değil, tek tek bireyler önemlidir. Çünkü toplumsal gelişme, ancak bireysel gelişmeyle mümkündür. Bireyleri gelişmeyen bir toplum, Mill'e göre, bir medeniyet ortaya koyamaz. Kişisel gelişmenin yolu ise ancak ve ancak özgürlükten geçebilir. Özgürlük, bireysel gelişmenin yanında bireysel mutluluğu da sağlayan en temel güçtür. Bu nedenle, Mill'e

göre, toplumsal mutluluk da bireysel mutluluğa bağlıdır (Mill, 2003: 22). Görüldüğü gibi Mill'de bireycilik düşüncesi hâkimdir. “Kendi yaşamsal tercihlerini yakın çevresine veya başkalarının isteğine göre belirleyen kimsenin, maymun gibi taklit yeteneğinden başka bir şeye ihtiyacı yoktur. Kendi gidişatını kendisi belirleyen kimse bütün yeteneklerini kullanır” (Mill, 2003: 117). Başka bir ifadeyle, eğer bir kişi başkalarının dayatması ya da toplumda var olan geleneklere göre; yani toplum ne der düşüncesinden hareketle iş görürse özgür olamaz. Özgür olmama durumu, toplumsal ve bireysel yeteneklerin gelişmesinin önündeki en büyük engeldir. Yetenekleri engellenen birey mutlu da olamaz. Dolayısıyla mutluluğun temeli, özgürlüktür; özgürlük toplumu var eden bireylerin, birey olarak eşitliğinden doğar.

Mill'e göre insan kendi kendisinin efendisi ve yegâne egemeni olmalıdır. Kendisini ilgilendiren konularda ne yapması gerektiğinin kararını verecek olan yine insanın kendisidir. Buna hiç kimsenin müdahale etme hakkı yoktur. Ancak başkasını ilgilendiren konularda, başkasına zarar verecek noktaya gelene kadar kişi özgürdür. Başka bir deyişle, bir başkasının özgürlüğünün başladığı yerde senin özgürlüğün biter (Mill, 2003: 24). Dolayısıyla böylesine özgürlüğü savunan bir filozofun kadınların erkeklere bağımlı olmasını, kadınların ikincileştirilmesini savunduğu düşünülemez. Dolayısıyla O, kadın erkek eşitliğinin güçlü savunucularındandır. Öyle kiher erkek gibi kadın da bireysel bir varlıktır. O halde kadına ayrı bir cins olarak değil 'birey' olarak bakılmalıdır.

Mill'in kadına yönelik düşüncelerinin temelindeşi Taylor'ın büyük etkisi vardır. Sıkı bir feminist olan Taylor, Mill'i genel olarak “eşitlik”, özel olarak kadın-erkek eşitliği konusunda oldukça etkilemiştir. Mill'in ona duyduğu tutkulu bağlılığın karşısında, var olan geleneği sorgulamış ve eleştirmiştir. Ayrıca Mill'in hissettiği bu bağlılık, kadın haklarını Platon ve Epikuros'tan sonra (yaklaşık 2000 yıl sonra) ilk defa gündeme getiren düşünür olmasına da yol açmıştır. Dahası Mill, 1866 yılında İngiliz parlamentosuna verdiği dilekçeyle kadınlara oy hakkı hareketini başlatan ilk parlamenter olmuştur (Kaplama 2003: Eksensiz.htm), (Mill, 2003: 12).

Mill'in düşünceleri üzerinde etki bırakan Taylor'a göre kendi toprakları üzerinde herkes, kadın-erkek ayrımı yapılmaksızın aynı haklara sahip olmalıdır ve kadınlara oy hakkı tanıyan bir devlet yapılanması olmalıdır. Sosyal ve siyasi haklar devletlerin anayasalarında ayırım gözetmeksizin yer alması toplumsal cinsiyet açısından önemlidir. Görülüyor ki Taylor, kadınların eğitim ve çalışma hakları elde edebilmesinin mücadelesini vermiştir; ancak bu şekilde toplumsal kalkınmanın gerçekleşebileceği üzerinde durmuştur (Mill, 1994: 178-179). Böylece Mill ve Taylor birlikte kadın-erkek eşitliğinin mücadelesini vermişler ve 19. yüzyıl İngiltere'sinde kadın-erkek dayanışmasının en güzel örneğini sergilemişlerdir.

Mill;daha önce belirttiğimiz gibi, kendi zamanında problem olarak tartışılan hemen her konuda bir şeyler söylemiş ve bu sorunlara kalemiyle başkaldırmıştır. İşte bu tartışmalardan biri olan, kadın sorunuyla ilgili çalışmalardan biri On the Subjection of Women (Kadınların İkincilliği Üzerine) adlı yapıtıdır. Bu yapıtı kadının hukuk, siyaset ve kültür alanlarında erkek ile eşit olması gerektiğini savunur. Ona göre kadın sorunu, geniş özgürlük, kurtuluş sorununun ancak bir yönüdür. Burada yapılması gereken kuvveti kötüye kullanmaya karşı mücadele etmek, kişinin özgür olarak gelişmesinin önünde

duran engelleri kaldırmak, kuvvetlinin haklarını sınırlamak, insanı koruma ve yetiştirmede zorunlu olmayan bütün dış etkenleri ortadan kaldırmaktır. Kadın hakkındaki süregelen bütün düşünceler ya da anlayışlar Mill'e göre sadece alışkanlık ve geleneğe dayanırlar; gerçeklikle hiçbir ilişkisi yoktur. Bu anlayış tümünden yapma bir şeydir. Şimdiye kadar kadının gelişmesine ve yeteneklerini kullanmasına engel olan tüm problemler çözülsürse, o zaman ancak kadının gerçek yaratılışının ne olduğunu bilebiliriz (Gökberk, 2004:424). Başka bir ifadeyle, toplumun kadınlar üzerinde belirlenilmiş bir bakış açısı vardır. Kadın dediğin aklını kullanılmaz; zira kadının saçları uzun aklı kısadır. Bu yüzden onu yönlendiren bir erkeğin olması gerekir. Dolayısıyla ailede babaya veya eşe itaat zorunlu ve dahası gereklidir vb ifadelerle toplumun koymuş olduğu kurullarla belirlenmiş bir kadın yapısı vardır. Bu belirlenmişliğin dışına çıkan kadın, "kötü kadın" olarak görülür ve toplumdan dışlanır. Oysa Mill'e göre kadın da herkes gibi bir bireydir ve öyle görülmesi gerekir. Böyle görülmediği için toplum kadına farklı anlamlar yüklemekte, kadını olduğu gibi olmama ya da olamama durumuna sürüklemektedir. Bu yüzden kadın toplumda ikincil konuma; erkeğin ötekisi konumuna düşmektedir.

Toplum, kadınları, onların doğalarıyla hiç bir ilişkisi olmayan önceden belirlenmiş; toplumda hakim rollere göre yetiştirmektedir. Kadının toplumdaki yerinin psikolojik temelini erkekler belirlemiştir. Bu yüzden kadınların toplumda ikincil duruma sokulmasının altında yatan, kadınların doğaları değil, toplumun önceden onlara biçtiği roller vardır (Geçit, 2013: 107). Mill'e göre toplumda kadın doğası denilen, kadının bazı yönleri ile zorla baskı altında tutulmasının; bazı yönleri ile de doğal olmayan şekilde uyarılması ile oluşmuş yapay bir şeydir (Mill, 1970: 22). Toplumda doğal olmayan, alışılmış olmayan olarak gözükmekte; alışılmış olan da doğal olarak gözükmektedir. Böylece toplum kendi geleneğinden sıyrılamamakta; olaylara farklı boyutta bakmamaktadır. Kadınların erkeklere bağlı olması gerektiği de toplumsal bir gelenek olunca, kadının toplumdaki yerinin bu anlayıştan ya da gelenekten uzak tutulmasının doğaya aykırı gibi gözükmeye gayet doğaldır (Mill, 1970: 14). Dolayısıyla toplumda yaygın olan gelenek ve görenekler kadını erkeğe bağımlı kılmaktadır. Bu da kadının akıl ve yeteneklerini kullanmasını engellemiştir. Akıl ve yeteneklerini kullanamaması da kadınların toplumda ezilmesine, erkeğe bağımlı hale gelmesine ve kadınların daha aşağı varlıklar haline sokulmasına sebep olmuştur. Mill'le aynı görüşe sahip olan Mary Wollstonecraft bu konuda, kadınlar üzerindeki baskının, kadınlara zarar verdiği kadar topluma da zarar verdiğini düşünür. Ona göre ya insan ırkının hepsinin hiçbir hakkı yoktur ya da herkes eşit haklara sahiptir; dili, dini, ırkı, cinsiyeti ne olursa olsun bir başkasının haklarına oy kullanan kişi kendi haklarını da tehlikeye sokar. "köle olmak kadar despot olmak da kötüdür; kadınların baskı altında tutulması kadınları olduğu kadar erkeleri de alçaltır" (Mitchell ve Oakley, 1998: 37). Aynı şekilde Mill'e göre de aydınlanmamış toplumlarda bazı erkekler için dil, din, ırk, renk veya işgal edilmiş ülkelerde milliyet ne anlama gelirse, cinsiyette bütün kadınlar için o anlama gelir, yani kadın için cinsiyet ya da kadın cinsinden olmak, başkaları tarafından yapılamayacak ya da başkalarının yapmak istemeyecek kadar değersiz buldukları işler dışında, hemen her türlü onurlu uğraşlardan dışlanmak demektir (Mill, 1869: 316).

Toplumda kadının yeri; yani önceden belirlenmiş rollere göre, iyi bir eş, iyi bir anne olmasıdır. Oysa kadın bağımsız olmadıkça ondan iyi bir eş, iyi bir anne olması beklenemez. İkincileştirilen kadın topluma zararlı kadındır. Mutlak olarak kocalarına

bağımlı olan kadınlar ikiyüzlü, bencil ve kurnaz olurlar. Kocasının hiçbir sözünün dışına çıkmayan, köylüce itaat gösteren kadınlardan hoşnut olan erkeklerde inceliğe sahip değildir. “Çünkü aşk hiçbir şey karşılığında satın alınmaz” (Wollstonecraft, 2012: 210).

Mill'e göre, iki cins arasındaki toplumsal ilişkilere yön veren anlayış, yani bir cinsin diğerine olan bağımlılığı, kendi içinde yanlış bir anlayıştır. Böylesi bir anlayış bugün insanlığın bireysel ve toplumsal yönde ilerlemesinin önündeki en büyük engellerden biridir (Mill, 1869:219). O halde, hem bireysel hem de toplumsal yönde sağlıklı bir ilerleyişin mümkün kılınması için, toplumun yarısını oluşturan kadınların da her türlü bireysel düşünce ve yeteneklerini geliştirmede eşit hak ve özgürlüklere sahip olması gerekir. Zira kadın ve erkek birbirleri karşısında insandırlar; eğer cinslerden biri lekelenirse kaybeden insanlık olur. Çünkü her türlü baskı ve sömürü, her toplumun onurunu zedeler (Mitchell ve Oakley, 1998: 23).

Mill, kadınların bağımsız olmak, kendi kendine yeter olmak ve kendi kararını kendisi vermek gibi insanı özerkleştiren özelliklerin aksine, en eski çağlardan beri itaatkâr bir karakterde yetiştirildiklerini söyler. Toplumsal kurallara uymak, aile fertlerine karşı fedakâr olmak, eşine bağlı ve çocuklarına karşı şefkatli olmak kadınlar için kutsal bir görev sayılıyordu. Kadın kendisi için değil, eşi ve yakınları için yaşaması gereken bir karakterle yetiştirildi. Zira bu onların doğasında olan bir şey olarak düşünülüyordu (Geçit, 2013: 110). Böylesi bir durumdan; ancak kadın erkek eşitliğinin benimsenmesi ile kurtulunabilirdi.

Mill'in yaşadığı dönemde; İngiltere'nin hiçbir toplumunda kadın ile erkek eşit haklara sahip değildi. Kadınların fiilen hiçbir hakları olmadığı gibi, kadın bekarsa babalarının, evli ise kocalarının mallarıydı. Evlilikte alınıp satılırlardı, oy verme hakları yoktu, sözleşme yapamazlardı. Evlendiklerinde mülk sahibi olamazlardı. Çocukları üzerinde hak sahibi olamadığı gibi kendi bedenleri üzerinde de denetimleri yoktu. Boşanma durumunda çocuklarının velayetini de alamıyorlardı; boşanmaları için parlamento kararı gerekiyordu (Mitchell ve Oakley 1998: 25-26). Dolayısıyla Mill'in yaşadığı dönemde kadınlar hiçbir hakka sahip olmayan; adeta efendisine hizmetkâr olan bir köle durumundaydı. Bu yüzden Mill'in kadına yönelik düşüncelerinin, içinde yaşadığı toplumun kadın algısına bir başkaldırı mahiyetinde olduğunu söyleyebiliriz.

Kadınların yaşadığı bu durum sırf kadın olarak dünyaya gelmelerinden kaynaklanmaktadır. Bütün insanlar doğası gereği eşitse, o zaman kadını köleleştiren zihniyetin haklı gerekçesi nedir? Bütün insanlar doğuştan özgür doğuyorsa nasıl oluyor da kadın köle olarak doğuyor? Kadın var olan sistemin içine doğuyor; doğumundan bu yana ikinci olma konumunu koruyor. Kadının insan olarak bir eksiği mi var ki ikincileştirilmektedir? Örneğin Aristoteles'e göre kadın, eksik bir erkektir. Kadının kadın olması belli bir eksiklik dolayısıyladır. Oysa kadınların bütün çabası bu doğal eksik oldukları anlayışını çürütme yönündedir. Kadınlara erkek arasında zihinsel hiçbir farklılık yoktur. Eğer akıl gücünde bir eksiklik varsa bu ancak, kadınlara zihinsel güçlerini geliştirmek ve yeteneklerini kullanmak için eğitim ve toplumsal fırsat eşitliği sağlanmamasının bir sonucudur (Mitchell ve Oakley, 1998: 32). Hobbes'un da dediği gibi, insanlar bedensel ve zihinsel yetenekleri bakımından doğuştan eşittir. Bazen başkasına göre bedence güçlü veya çabuk düşünebilen biri bulunsa da aslında bu ikisi arasında fark

yoktur. Çünkü bedensel güç bakımından zayıf olan kişi, ya gizli bir düzenle ya da kendisiyle aynı tehlike altında olan diğer insanlarla birleşerek en güçlü kişiyi öldürecek kadar güçlüdür. Zihinsel yetenekler konusunda da bilim denilen genel ve yanılmaz kurallara dayanarak ilerleme ustalığı hariç insanlar arasında kuvvet bakımından olduğundan daha büyük bir eşitlik yoktur. İnsanların doğası öyledir ki, başka birilerinin daha zeki, daha güzel sözlü, daha bilgili olduklarını düşünseler de kendilerinden daha zeki olana inanmazlar. Çünkü kendi zekâlarını iyi tanır, başkalarının zekasını ise uzaktan tanır. Bu insanların eşitliğini kanıtlar. Çünkü bir şeyin eşit pay edildiğinin kanıtı, herkesin kendi payından memnun olmasıdır (Hobbes, 1992: 95). Fakat ne yazık ki bu, günümüzde geçerliliğini koruyan bir anlayış değildir.

Hobbes'un aksine Mill, bedensel kuvvetin erkekler için kadınlar üzerinde doğal bir güç sağladığını düşünür (Wollstonecraft, 2012: 92). Başka bir ifadeyle, Mill erkeklerin fiziksel olarak kadınlardan daha güçlü olduğuna kanaat getirir. Dahası Mill, erkeklerin kadınlar üzerindeki hegemonyasının altında zayıfın güçlüye bağımlılığının yattığını düşünür. Zira kadının toplumda bir meslek sahibi olmasına izin verilmemekte; eğitim ve sosyal aktivite hakları kısıtlanmaktadır. Ev dışı çalışıyor olsalar dahi, aynı işte çalışan erkeklere oranla da daha düşük ücret almaktadırlar. Bu da kadını erkeğe bağımlı kılmakta ve kadını toplumda erkeğin ötekisi konumuna sokmaktadır. Ayrıca Mill erkeklerde var olan kas gücünün, erkeklerin kadınları tahakküm altına almasında, toplumsal düzenin sağlanmasında, kadınların haklarının ellerinden alınmasında oldukça etkili olduğunu düşünmüştür. Filozof, erkeğin kadını baskı altına almasını toplum yönetimi ve toplum yönetiminden elde edilen iktidar hırsına bağlar. Erkeğin kaba kuvvet ve zorla kadınları köleleştirilmesi ve kendilerine bağımlı kılması, kadının eğitim ve toplumsal haklarının elinden alınması, iktidar hırsının getirdiği bir durumdur. Ancak kadınların ezilmesinde erkeklerin güçlü olması kadar başka sebeplerde etkili olmuştur. Bunlar toplumda yürürlükte olan yasal yükümlülükler, toplumda yaygın olan yanlış kanılar, aile ve kendini üstün görme eğilimi, birbirine bağlı olan; kadını erkeğe bağımlı kılan nedenlerdir.

Mill'e göre her kadın, kadın olarak doğmasının gereği olarak erkeğe itaat etmesi zorunluluğu yasal bir yükümlülük olarak görülmüştür. Mill'e göre, insanların bir mal gibi satılmasına sessiz kalınması; insan ticaretinin yasal olması, insanların istekleri dışında ölesiye çalıştırılması ve bütün bunların halkı rahatsız etmemesi toplumda yaygın olan, yerleşik yanlış kanılardır (Mill, 1971: 437).

Yasal yükümlülükler haricinde kadını erkeğe bağımlı kılan bir diğer neden, ailedir. Aile içinde saygı, sevgi ve hoşgörünün beslendiği yer olmasının yanı sıra kötülüklerin ilk tohumunun atıldığı yerdir aynı zamanda. Aile ebeveynlerin çocuklarına hükmettiği, kadınların kocalarına bağımlı kaldığı, çocukların ebeveynlerine itaat ettiği yerdir. Mill'e göre bir yönetim olmadan toplumun var olamayacağı gibi birinin sözü geçmeden de aile olamaz. İki farklı görüşe sahip veyahut her ikisinin de kendi sözünün geçmesini istediği bir evlilik yürümez. Toplumda nihai karar veren birileri olduğu gibi ailede de biri olmalıdır. Ancak bu durum toplumda kadının erkeğe köleliği ve bağımlılığı olarak bir gelenek oluşturmuştur. Böyle bir geleneğe sahip aile, toplumda kabul görmüştür. Oysa Mill'in olmasını öngördüğü aile düzeni bu değildir. Mill ailede birinin karar verici olmasını kabul eder; ancak kararların uzlaşısı sonucu alınması taraftarıdır. Aile, her iki

tarafın birbirine güç ve kuvvet kullanmadığı; zorbalık etmediği, anne baba arasında eşitliğin hakim olduğu, birbirlerinin mutluluğunun gözetildiği, birlikte yaşama sevgisinin büyütüldüğü bir yerdir. Böyle bir kurumda kadının erkeğe bağımlılığı; kadının erkek karşısında köleleştirilmesi çelişkili bir durumdur. Oysa baktığımızda evlilik kurumu dışında kendi kendine yeten insanın başkasının iktidarına boyun eğdiği hiçbir durum yoktur (Mill, 1971:472- 479). Feminist kuramda ifade edildiği gibi, ataerkil bir toplumda kadın-erkek ilişkileri, eşitsizlik temelinde gelişmiştir. Tüm kurumsal yapılar ve kültür bu eşitsizliği ayakta tutmaya hizmet eder. Aile, bu eşitsiz ilişkileri ayakta tutan yapıların başında gelir (Aydın, 2013: 59). Kadınların ikincil konuma sokulması zaten bunun en açık örneğidir.

Kadını erkeğe bağımlı kılan bir diğer sorun da insanların kendini üstün görme eğilimidir. Toplumda erkek olarak dünyaya gelmek demek, insanların yarısından daha fazla değerli olduğu yönündeki yanlış inançtır. Tıpkı bir ağa çocuğu olarak dünyaya gelenin, egemen oldukları toplumda kendini üstün ve diğer insanlardan daha değerli olarak görmesi ve böylesi bir düşüncenin yanlış olmadığına kendini inandırması gibi. İşte bütün bu yanlış anlayışlar toplumda kadını erkeğe bağımlı kılmıştır. Oysa Mill felsefesinde insanların birbirleri karşısında hiçbir farklılıkları ya da üstünlükleri yoktur.

Peki, böylesi bir sorunun çözümü mümkün müdür?

İnsanlık tarihi boyunca süregelen, her şeyin değişmesine rağmen erkeğin kadın üzerindeki egemenliğinin değişmemesi bu sorunun çözümünün güçlüğünü ortaya koymaktadır. Kökleri her ne kadar derinde olsa da bu sorun çözülemez gibi önyargıya da kapılmamak gerekir. Toplumda var olan yerleşik anlayışları bir çırpıda değiştirmek tabii ki mümkün değildir. Bu sorunun çözümünü zorlaştıran sadece toplumdaki yerleşik anlayış da değildir. Bunun yanında rüşvetle satın alma ve korkutulma, dini vecibeler de çözümü zorlaştırmaktadır (Mill, 1971: 439). Kadınların sürekli rüşvetle satın alma ve korkutulma durumunda kalmaları sorunun çözümünü zorlaştırmıştır. Örneğin Mill'in yaşadığı dönemde kadınlar, kocalarının mülkü olarak görülürdü. Bunun en etkili örneği, İngiltere'deki "zevce satışı" wifeselling- geleneğidir. Gelenek uyarınca, karısından kurtulmak isteyen ve boşanma yasak olduğu için de boşanamayan ya da bu yolu pahalı bulan koca, karısını açık arttırmaya çıkarır ve kadın kendisine en yüksek fiyatı ödeyen erkeğe satılırdı. Karısı üzerindeki mülk sahipliği hakkını daha da belirginleştirmek için, koca, karısının boynuna bir yular takarak onu müzayede yerine götürürdü. Böylesi bir geleneğe kadın sindirilmiş ve yalnızlaştırılmışlardır (Leeson, 2014: 350-353).

Bir güce, bir anlayışa karşı çıkmak bir grubun birlikte hareket etmesiyle mümkündür. Ancak baktığımızda kadınlar, kolayca köleleştirme adına etrafında bulunan bariyerler toplumsal güç tarafından kaldırılmış ve kadın yalnızlığa mahkum edilmiştir. Kadını dört duvar arasına hapseden, rolünü çocuk bakmak, yemek pişirmek, kocasını memnun etmek olarak belirleyen anlayış, kadını tüm onurlu çabaların dışında bırakmış değersizleştirmiştir. Erkeklerin tahakküm kurma adına işlerini kolaylaştıran, böylesine akıllıca inşa edilmiş bir düzeni değiştirmek elbette ki zordur. Ayrıca kadının erkeğe itaat etmesi gerektiğini söyleyen dinsel vecibeler de sorunun çözümünü zorlaştıran bir başka sebeptir. Şüphesiz din, insan yaşamını etkileyen olguların başında gelir. Ancakkadının saçı uzun aklı kısa olarak görüldüğü toplumda dini anlayış, bu eksikliğinden dolayı

kadının erkeğe itaat etmesi gerektiği düşüncesi üzerinde şekillenir. Örneğin, Mill'in mensup olduğu Hıristiyan geleneği, kadının erkekten sonra geldiği; erkeğin bir alt varlığı olarak, erkek için, erkekten aşağı ve erkeğe tabii olarak yaratıldığını söyleyen ataerkil düşünce üzerine temellenmiştir. Kilise, ruhban sınıfı, kutsal kitaplar, yasa koyucular hep bu düşünceyi esas almıştır (Stanton, 1895-1898: Introduction).

Hristiyanlıkta olduğu gibi, geçmişten günümüze İslami gelenekte de aynı düşünce hâkimdir. Söz gelimi Mill'den çok önce yaşamış; ancak etkisi günümüze kadar ulaşmış olan İslam filozoflarından Gazali, nikâhı bir tür köleliğe benzetir ve kadını, kocasının kölesi olarak göstererek, onun, kocasına tam anlamıyla itaatinin zorunlu olduğunu ileri sürmektedir. Hatta Allah'a isyan olmayacak tarzda, kadının kocasının her söylediği şeyi yapmasını daşart olarak görür (Gazali, 1974: 562). Hatta tıpkı Aristoteles gibi kadının eksik olduğunu savunan Gazali kadının erkek karşısındaki eksiklerini on maddede sayar: 1. Kadın, erkeğin izni olmadan boşama hakkını elinde tutamaz. Erkek ise buna dilediği zaman gücü vardır. 2. Kadın, erkeğin izni olmadan bir şey almaya güç yetiremez. Erkek ise dilediği gibi güç yetirir. 3. Erkeğin kadınıla bağı devam ettiği sürece kadın kocasının dışında başka bir zevce ile birlikte olamazken erkek olabilir. 4. Kadın kocasının izni olmaksızın evden bir şeyi dışarı çıkartamazken, erkek dilediğini yapar. 5. Kadın kötülöklere ve sıkıntılara karşı tahammöl gösteremezken, erkekler bu konuda daha dayanıklıdır (burada kadının zayıf ve aciz olduğunu vurgulamak istiyor). 6. Kadın erkekten korkar ama erkek kadından korkmaz. 7. Kadın, erkeğin gösterdiği güler yüze ve yumuşak sözlere kanaat ederken erkek, bu kadarına kanaat etmez. 8. Kadın, evlendiğinde annesinden, babasından ve tüm akrabalarından uzaklaşır, ayrılır, yani annesi babası, akrabaları onun için bir nevi yabancı olurken, erkeğin böyle bir durumu yoktur. 9. Kadın daima hizmet edendir. Erkek ise daima hizmet edilendir. 10. Erkek hasta olduğu zaman kadın kendisini harap eder. Ancak kadın ölse bile erkek gamlanmaz (Gazali, 1988:129-130).

Yine Yunan Tarihi Sahifelerinde: “Kadın erkeğe mahsus bir oyuncaktır. Satılabilir, başkasına devredilebilir. Başkasına hediye edilebilir. Maldan farkı yoktur. Bir mal gibi kocası öldüğünde miras kalır, başkasına intikal eder” diye bahsedilir (Hikmet Efendi 2009: 18). Dahası Yahudiler, sabah dualarında, kendilerin kadın olarak yaratmayan tanrı'ya şükrederler; eşleri de bir boyun eğişle kendilerini dilediği gibi yaratan Tanrı'ya şükrederler. Görölüyor ki erkek olmak, gerek toplumlarda ve gerekse dinde bir ayrıcalık olarak görölmektedir. Bu özgürlük ve ayrıcalığı dile getiren bir örnek Yunan filozofu Platon'dur. Platon Tanrı'ya, önce kendisini köleden ziyade özgür bir insan olarak yarattığı ve daha sonra kadın değil de erkek olarak yarattığı için şükretmiştir (Beauvoir,1986: 24-26). İşte bu yüzden eski çağlardan günümüze kadar erkekler, bu ayrıcalıklarını sonsuza dek sürdürülecek mutlak bir hak olarak görmüşler ve üstünlüklerini hak haline getirmeye çalışmışlardır. Böylece sosyal yapıda var olan kadın-erkek arasındaki ilişki bir iktidar ilişkisine dönüşmüş ve bu da toplumsal yaşamın sorunlu devam etmesine sebebiyet vermiştir. Bunun için sosyal yapılardaki ikicilik dini normlarla desteklenmiş; yani kutsallık katılarak meşrulaştırılmıştır. Bu yüzden dini öğretiler, kadın-erkek düalistliği sorununu çözmek yerine, ikisi arasında kocaman bir uçurum oluşturmuş ve daha da zorlaştırmıştır.

Görüldüğü gibi toplumsal ahlakın kökeni erkeğin üstünlüğünde ve kadının kocasına hizmetkâr olmasında aranmaktadır. Ancak Mill'e göre gerçek ahlaki duygunun biricik koşulu, eşitlerden oluşan bir toplumdur” (Mill, 1869:238). İki cins arasında var olan toplumsal ilişkileri düzenleyen ilke, taraflardan birinin diğeri üzerinde güç veya ayrıcalığa sahip olmayacağı tam bir eşitlik ilkesidir (Mill, 1970:32).Eşitliğin sağlanabilmesi için de kadınların rasyonel bireyler olarak siyasi ve ekonomik karar alma süreçlerine doğrudan katılımları ile mümkün olabileceğininanmaktadır. Böylece kadınların sosyal ve ekonomik statüleri iyileşecek; mülkiyet hakkı edinecek ve de en önemlisi toplumda söz sahibi olabileceklerdir. Başka bir ifadeyle kadınların toplumda bir yeri olmaması, iktidar olmaması, mülk sahibi olmaması, yeteneklerini bastırması için hiçbir sebep yoktur. Kadın da erkek gibi her şeyden önce bir insandır; bireydir ve her birey gibi hakları vardır. Bu haklardan mahrum bırakılması toplumu eşitsizliğe sürükler. Eşitsizliğe sürüklenmiş her toplumun eksik olan kadını değil asıl kendisidir. Mill'in de vurguladığı gibi eğer bir kadın toplum hayatında erkeklerle aynı düzeyde yer almıyorsa o toplumun gelişmişliğinden söz edilemez; toplumun çatısı kadındır. Çünkü kadın sadece bir birey değil; aynı zamanda toplumun ilk ve temel eğitimini veren annedir. Bir kadın ne kadar özgürse yetiştireceği çocuklarda o derece özgür olacaktır. Özgür düşünceye sahip annelerin yetiştirdiği çocukların gelecekte oluşturacağı toplum da kadının gelişmişlik düzeyinin topluma yansması olacaktır. Zira bir toplumun gelişmişlik düzeyi o toplumda kadınların nasıl yaşadığıyla ölçülür.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada J.S.Mill'in yaşadığı dönemde kadının toplumda nasıl konumlandırıldığı gözler önüne serilmeye çalışılmış ve buradan hareketle aslında toplumda kadının rolünün nasıl olması gerektiği yönündeki görüşleri felsefi analiz temelinde ortaya konulmuştur. Bu bağlamda Mill'in bütün gayesinin kadını, toplumsal yaşamda görünür kılama çabasında olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Zira ona göre, kadınların her türlü bağımlılığının temelinde ataerkil önyargı ve gelenekler yatmaktadır; kadınların bu bağımlılıktan sıyrılabilmelerinin; toplumsal yaşamda görünür olabilmelerinin yolu eğitime, iyi bir meslek sahibi olabilmelerine, bu sayede de yaşam kalitelerinin artmasıyla mümkündür. Öyle ki toplumsal refahın gelişmesi de kadınların toplumun manipüle ettiği erkeğin ötekisi ya da ikinci sınıf konumundan; eş deyişle, zincirlerinden kurtulabilmelerine; yani özgürlüklerine bağlıdır. Kadının özgürlüğü, kadın-erkek eşitliğinin mevcut olduğu bir toplumsal düzenle mümkündür. Bu düzen de ancak, iki cins arasındaki sosyal ilişkileri düzenleyen (eşitsizliğin kaynağı olan) kuralların değişmesi ve koşulsuz eşitliğin sağlanması sonucu kurulabilir.

Onun felsefesinin çerçevesini oluşturan özgürlük, eşitlik ve mutluluk kavramları birbiriyle ilişkili olan, biri olmadan diğersinin tam olmasının mümkün olmadığı bir anlayıştır. Bu anlayışta kadın sorunu özgürlük sorununun bir parçasıdır. Toplumun yarısı köle durundayken mutluluk gerçekleşemez. Prangalarından kurtulamayan insanların olduğu toplumda; yani özgür olmayan bir toplumda eşitlikten de söz edilemez. O halde Mill için kadının eşitliğinin var olmadığı bir toplum ilerleyemez. Zira eşitliğin olmadığı yerde mutluluk da yoksa mutlu olmayan zihinlerden gelişme beklenemez. İşte “bir uygarlığın gelişmişlik seviyesini mi ölçmek istiyorsun, derhal o toplumdaki kadının hayat şartlarına bakın” düşüncesi kadına bakışı en iyi şekilde ifade etmektedir.

Ona göre tarih boyunca ezilen kadın eğer sosyo-ekonomik hakları ellerine verilirse kendi yeteneklerini ve gerçek doğasını ortaya koyabilir. Kendi yeteneklerini ve gerçek doğasını yitirmiş bir birey köle olmaktan kurtulamaz. Kimse sevdiğinin köleleştirilmesini istemez. Kişi kendine yapılmasına istemediği şeyi başkalarına da yapmamalıdır. Dolayısıyla köleleştirilen her kadının elbet bir yerde bir seveni olduğu unutulmamalıdır. Başka bir ifadeyle duygu ve düşünce ya da akıl birlikte kararlarımıza yön vermelidir. Çünkü akıl ve duygu insanı şekillendiren, yönlendiren, dengede karar vermezi sağlayan sahip olduğumuz en mükemmel yetilerimizdir. Bu yüzden, eğer kadın sorununa bir çözüm bulmak istiyorsak önce zihinleri değiştirmek gerekir: Uzlaşım yoluyla alınan kararlar, yapılan işlerde aklını kullanmak kadar duyguyu da kullanmak, kadın erkek eşitliğini sağlayacak yasal düzenlemelere gitmek, yerleşik örf, adet, gelenek ve dini vecibelerle, eğitimsizlik ve yoksullukla mücadele etmek, yani kadının sırf insan olduğu için sahip olduğu; sahip olması gerektiği hakları eline vermek, kadının erkeğe bağımlılığı sorununa yönelik çözüm önerileridir. Böylece kadın hayatı boyunca oturduğu ikincilik koltuğundan kalkarak kendi doğasını gerçekleştirebilir ve hak ettiği konuma gelebilir.

Sonuç olarak Mill'in kadın ve kadının sosyal statüsünü içeren görüşlerine ve çalışmalarına bakıldığında toplumda kadının ikincil konumlandırılışını serimlemekte ve adeta "Feminizm" in ön adımlarını teşkil ettiğini görmekteyiz. Buna rağmen Mill, kadınların sosyo-ekonomik bağımlılıkları, anne-eş rolleri ve iş gücüne katılımdaki sınırlılıklarla onlara uygulanan ataerkil güç arasında bir bağ kursa da; kadınların meslek sahibi olmaları, eşit işe eşit ücret gibi konulara değinse de kadınların ev içi konumlarına üretici rol atfetmemekte; dahası eğer kadınlar ev dışı çalışıyorlarsa ev işini aksatabileceklerini de ifade ederek erkeklerin de bu sorumluluğu paylaşabileceklerini göz ardı etmektedir. Dolayısıyla her ne kadar toplumda var olan kadın algısını yıkmaya; kadını toplumda görünür kılmaya çalışsa da erkek olma iç güdüsünden tamamıyla sıyrılamamaktadır.

Kaynakça

Aydın, Mustafa (2013), *Sistemik Aile Sosyolojisi*, Konya: Çizgi Kitapevi.

Beauvoir Simone De (1986), *KADIN: "İkinci Cins"*, (Çev, Bertan Onaran), İstanbul: Panel Yayınevi.

Berktaş, Fatmagül, "*Kadınlar, Siyaset ve Demokrasi*", Sosyal Demokrasi Vakfı.

(15/02/2015),

http://arsiv.sodev.org.tr/Okullar/SDO/ders_notlari/kadınlar_siyaset_demokrasi.html

Doğruyol, Adnan ve Cicioğlu Şükrü (2013), Bir İktisat Bilimi İkillemi: İngiliz Düşüncesinde Etik ve Faydacılık Ekseninden J.S. Mill ve Moral Teorisi, *Sakarya İktisat Dergisi*, 2(7), 97-141.

Gazali (1974), *İhyâ-i Ulûmi'd-Dîn*, (Çev. Ali Arslan), İstanbul: Arslan Yayınları.

Gazali (1988), *Nasihatü'l-Mülük*, (Tah. Ahmed Şemsüddîn), Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

- Geçit, Bekir (2013), John Stuart Mill'de Kadının Toplumsal Konumu, *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 3 (2), 105-127.
- Gökberk, Macit (2004), *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Hikmet Efendi, Erenköylü Muhammed (2009), *İslam'da Kadın*, İstanbul: İttihad Yayıncılık.
- Hobbes, Thomas (1992), *Leviathan*, (Çev. Semih Lim), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Hughes, Patricia (1979), The Reality versus the Ideal: J. S. Mill's Treatment of Women, Workers, and Private Property, *Canadian Journal of Political Science / Revue Canadienne de Science Politique*, 12(3), 523-542.
- Kaplama, Erman (2003), *Günümüzdeki "İnsan Hakları" Söyleminin Kökenleri-3 (Mill)*, Temmuz, 3. Sayı. (10/02/2015), (<http://www.foreignpolicy.org.tr/arkaplan/temmuz03/tr/eksensiz.htm#mill>).
- Küçük, Nimet (2006), John Stuart Mill'de Kadın Sorunu, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, sayı:9, 91-110.
- Leeson, Peter T. (2014), Wife Sales, *Review of Behavioral Economics* 1:349-379.
- Marx, Karl ve Engels Friedrich (2013), *Komünist Parti Manifestosu*, (Çev. Sinan Jabban), İstanbul, Patika Kitap
- Michel, Andree (1984), *Feminizm*, (Çev. Şirin Tekeli), İstanbul: Kadın Çevresi Yayınları.
- Mill, Harriet Taylor (1994), *Enfranchisement of Woman, Sexual Equality: Writings by John Stuart Mill*, A. P. Robson, J. M. Robson (Trans.). University of Toronto Press: Toronto
- Mill, John Stuart (1952), *Autobiography* (1873), London, Oxford University Press.
- Mill, John Stuart (1869), *The Subjection of Women*, Everyman Library.
- Mill, John Stuart (1970), *The Subjection of Women*, Everyman Library, England: The M:I:T: Press.
- Mill, John Stuart (1971), *On Liberty, Representative Government, the Subjection of Women*. London: Oxford University Press.
- Mill, John Stuart (1987), *Kadınların Köleleştirilişi* (Çev. Ş. Tekeli), İstanbul: Afa Yayıncılık.
- Mill, John Stuart (2003), *Hürriyet Üstüne*, (Çev. M. Osman Dostel), İstanbul, Özgürlük Klasikleri.

Mitchell, Juliet veOakley,Ann (1998),*Kadın ve Eşitlik*(Çev. Fatmagül Berktaş)
İstanbul:Pencere Yayınları.

Stanton, Elizabeth Cady(1895-1898), “*TheWoman'sBible*” 2 cilt,; New York: European
Publishing Company. (22/07/2015),
<http://www.sacred-texts.com/wmn/wb/wb02.htm>

Wollstonecraft,Mary(2012),*Kadın Haklarının Müdafası*(Çev. D. Hakyemez), İstanbul:
Kültür Yayınları.

Wollstonecraft,Mary(2012),*Kadın Haklarının Müdafası* (Çev. K. Erol), İstanbul: Doruk
Yayıncılık.